

УДК 37.013.42:371.212.51:371.7(043.5)

Т. М. Чечко

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ВИДІВ ПОРУШЕНЬ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ У ДІТЕЙ

Дитина з особливостями психофізичного розвитку є предметом дослідження сучасних науковців, а саме Л. Акатова, О. Безпалько, Г. Першко, А. Колупаєвої, М. Сварника, А. Малько, О. Романенко, М. Галагузової, О. Стребельової та багатьох інших, які в своїх працях висвітлюють види порушень психофізичного розвитку дітей та обґрунтовують причини їх виникнення.

Тому *метою статті* є здійснення аналізу наукових підходів до класифікації видів порушень психофізичного розвитку дітей, а також дослідження самих понять «розвиток» та «порушення психофізичного розвитку».

У Великому тлумачному словнику знаходимо, що розвиток – це 1) дія; процес, унаслідок якого відбувається зміна якості статі, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого; 2) ступінь освіченості, культурності, розумової, духовної зрілості; 3) відбитий від чого-небудь шматок, або «врапек»; залишок чогось зламаного; той, хто зазнав поразки, потрапив в аварію тощо. Там же зазначається, що розвиток людини – це розгорнутий у часі процес кількісних та якісних змін в організмі та психіці людини, її мисленні, почуттях і поведінці, що є результатом біологічних процесів в організмі та впливів навколишнього середовища [2].

За визначенням науковця С. Коноплястої, найважливішим періодом дитячого розвитку вважається процес становлення у ранньому дитинстві – періоді активного накопичення психічних функцій і формування міжфункціональних зв'язків. Порушення цього процесу в ранньому дитинстві найчастіше зумовлює виникнення різноманітних відхилень психічного розвитку дитини [4].

В Академічному тлумачному словнику (словнику української мови) зустрічаємо, що порушення – це: 1) дія за значенням порушити – порушитися (наприклад, порушення старовинного звичаю, порушення свободи тощо); 2) відхилення від правил, відступ від законів і т. ін. (наприклад, порушення правил війни тощо); 3) відхилення в ході, перебігу фізіологічного процесу, функціонування якого-небудь органу і т. ін. (наприклад, функціональні порушення у хворих, порушення обміну речовин) [10, с. 297].

Науковець Л. Кузнецова у праці «Основи спеціальної психології» пояснює порушення (відхилення) у розвитку як особливі стани, що виникають переважно у дитячому і підлітковому віці під впливом різних груп факторів (органічної або функціональної природи), виявляються у

затриманому або дуже своєрідно вираженому психосоціальному розвитку, що ускладнює соціально-психологічну адаптацію, включення в освітній простір і подальше професійне самовизначення [7].

Дослідники В. Сорокін та Л. Шипіцина під сутністю порушеного розвитку розуміють розвиток звичайний, але такий, що відбувається у незвичайних (несприятливих) умовах, патогенна сила яких переважає над компенсаторними можливостями індивіда, не порушуючи при цьому цілісності психіки, модифікуючи лише рівень її опосередкованості. Як наслідок – гальмування процесу соціалізації, і саме тому ці діти потребують різних видів спеціальної допомоги [11].

Так, науковець В. Ліпа називає аномальним нормальний психічний розвиток, що порушений у зв'язку з дефектом. Такий розвиток, на думку автора, доцільно розуміти як своєрідний, а не дефектний. А саме порушення розвитку дослідник називає дефектом, наголошуючи, що при визначенні класифікації дефектів або типології аномальних дітей треба виходити з того, що будь-яка класифікація має певну мету. Одна класифікація може служити діагностичним чи лікувальним лікувальним цілям, інша – цілям навчання, третя – виховним цілям тощо [5].

Отже, будь-які відхилення від нормального розвитку психіки є порушеннями і трактуються як порушення психофізичного розвитку.

Як зазначає Л. Савчук, діти з особливостями (порушеннями) психофізичного розвитку – це діти, що мають відхилення від нормального фізичного чи психічного розвитку, зумовлені вродженими чи набутими розладами [8, с. 3].

На думку дослідниці С. Миронової, розвиток – це процес і результат кількісних і якісних змін в організмі людини, а діти з порушеннями (вадами) психофізичного розвитку – це діти, що мають фізичні і (або) психічні порушення, які відображаються на усьому психофізичному розвитку дитини і перешкоджають засвоєнню нею соціокультурного досвіду без спеціально створених умов. У якості синонімів, автор вважає, використовують наразі такі як: «діти, що потребують корекції психофізичного розвитку», «аномальні діти», «діти з особливими освітніми потребами», «неповносправні діти» [6, с. 26].

Отже, розуміючи сутність понять «розвиток» та «порушення психофізичного розвитку» переходимо до дослідження існуючих класифікацій видів порушень розвитку дитини.

Дослідник В. Ліпа зазначає, що для визначення різних видів порушень розвитку і обґрунтування їх характеристик та диференціації, необхідно робити наступні кроки: чітко відмежовувати контингент дітей, що мають порушення, визначати цілі і задачі типології порушень та окреслювати принципи її побудови [5].

В своїй праці С. Миронова [6] наголошує, що у науковій літературі існують різні класифікації дітей з вадами психофізичного розвитку, наприклад, залежно від галузі застосування чи мети поділу. Найбільш поширеною, наприклад, у корекційній освіті, є класифікація дитячих

аномалій за видом порушення, оскільки саме з урахуванням цього визначаються зміст і методи роботи з дитиною, добирається заклад для неї та форма організації навчання і виховання. Відповідно виділяють, як зазначає автор, наступні *види порушень психофізичного розвитку у дітей*: виразні та сталі порушення слухової функції (глухі, слабчуючі, пізно оглухлі діти); виразні порушення зору (сліпі, слабкозорі діти); виразні порушення зору (сліпі, слабкозорі діти); важкі мовленнєві порушення (діти-логопати); стійкі порушення інтелектуального розвитку на основі органічного ураження центральної нервової системи (розумово відсталі діти); затримка психічного розвитку (діти із ЗПР); порушення опорно-рухового апарату (діти з вадами опорно-рухового апарату); емоційно-вольові розлади (діти з вадами емоційно-вольової сфери); комплексні порушення декількох функцій (сліпоглухі діти; діти, в яких вади зору, слуху, опорно-рухового апарату поєднуються із розумовою відсталістю) [6, с. 14].

Науковець О. Безпалько в своїй праці [13] зазначає, що досить поширеною та відомою класифікацією порушень розвитку є британська трьохзрівкова шкала обмежених можливостей, де знаходимо, що:

- недуга – це втрата чи аномалія психічних або фізіологічних функцій, елементів анатомічної структури, що утруднює певну діяльність;
- обмежена дієздатність – це втрата здатності (внаслідок наявності дефекту) виконувати певну діяльність в межах того, що вважається нормою для людини;
- недієздатність – це наслідок дефекту чи обмежена можливість конкретної людини, що перешкоджає чи обмежує виконання нею певної нормативної ролі, виходячи з вікових, статевих чи соціальних факторів [13, с. 121].

Продовжуючи аналіз наукових джерел, зупинимося на дослідженнях колективу науковців М. Галагузової, Ю. Галагузової, О. Тищенко та інших [14], які розглядають види та причини порушень у зв'язку з видами відхилень від норми. Дослідники зауважують, що, не зважаючи на існуюче виокремлення різноманітних проблем і характер обмежень в можливостях людей, таку категорію населення розглядають як ту, яка не відповідає визначеним, прийнятним у даному суспільстві нормам. Сфера нормального завжди має в свідомості людей свої кордони, зазначають автори, а все те, що знаходиться за їх межами, визначається як «ненормальне», «патологічне». На практиці, вказують автори, свідомо чи підсвідомо відбувається оцінювання індивідів за ознакою відповідності або невідповідності нормі, яка і визначає ці кордони.

Зазначений колектив дослідників умовно поділяє відхилення від норми на чотири групи, а саме: фізичні, психічні, педагогічні, соціальні, оскільки в медицині, психології, соціології є свої показники, параметри, характеристики норми. Фізичні відхилення пов'язані зі здоров'ям

людини, визначаються медичними показниками і можуть бути викликані або спадковими факторами, або будь-якими зовнішніми обставинами (екологічною обстановкою, незадовільною якістю питної води, зниженням загального рівня життя сім'ї та ін.). Психічні відхилення від норми насамперед пов'язані з розумовим розвитком дитини, її психічними вадами. До цієї групи належать такі як: затримка психічного розвитку (ЗПР) дитини, розумова відсталість дітей, або олігофренія (може бути обумовлена уродженими дефектами нервової системи або бути результатом хвороби, травми або іншої причини), порушення мови різного ступеня складності: від порушення вимови і заїкання до складних дефектів з порушеннями читання і письма, порушення емоційно-вольової сфери дитини – аутизм (стан психіки, що характеризується замкнутістю, відсутністю потреби у спілкуванні) і суїцид – спроби до самогубства.

Те, що не відповідає нормі, зазначають згадані автори, позначається іншим словом – «відхилення». Для соціальної педагогіки поняття «норма» і «відхилення від норми» дуже важливі. Вони використовуються для характеристики процесу розвитку і соціальної поведінки дитини [14].

Також до особливої групи відхилень М. Галагузова [14] відносить обдарованість дітей – своєрідне поєднання здібностей, що забезпечує успішність виконання будь-якої діяльності. Педагогічні відхилення, за М. Галагузовою, – це відхилення в отриманні загальної освіти, відхилення в отриманні професійної освіти. А соціальні – це сирітство, а також поведінка, що відхиляється: алкоголізм, токсикоманія, наркоманія, проституція, безпритульність, бездоглядність, бродяжництво, правопорушення, злочинність.

Відомий науковець А. Капська [12], класифікуючи види порушень, акцентує увагу на врахуванні міри і якості первинного дефекту (стану чи хвороби), часу настання інвалідності, вікових та статевих особливостей психофізичного розвитку, міри працездатності або непрацездатності. Відповідно до цього, автор визначає такі групи людей з порушеннями:

- за віком (діти-інваліди, молоді інваліди, дорослі інваліди, інваліди похилого віку);
- за походженням інвалідності (інваліди від народження або інваліди дитинства, інваліди праці, інваліди війни, інваліди за загальним захворюванням);
- за видами захворювання та обмежень (особи з розумовими обмеженнями, особи з сенсорними та фізичними обмеженнями, тобто з порушенням зору та сліпі, зі слабким слухом і глухі, з обмеженнями мовлення, глухонімі, з порушеннями опорно-рухового апарату, хворі на дитячий церебральний параліч);
- особи із внутрішніми захворюваннями, особи з нервово-психічними захворюваннями [12].

Цікаво, що дослідник М. Сварник в своїх роботах розкриває, що діти в системі освіти поділяються на категорії, відповідні до історично сформованих типів закладів, зокрема, це: діти з затримкою психічного

розвитку (ЗПР), розумово відсталі (РВ) з детальнішим розділенням за важкістю, сліпі і слабозорі, глухі і слабочуючі, з вадами мови, діти з фізичними вадами (з них часом окремо виділяють дітей з ДЦП та наслідками поліомієліті), а також діти з комбінованими вадами і деякі інші [9, с. 3].

В свою чергу І. Богданова [1] пропонує наступну класифікацію порушень розвитку – обмежень дитячої життєдіяльності:

- діти з порушенням слуху і мови (глухі, слабочуючі, логопати);
- порушенням зору (сліпі, слабозорі);
- порушенням інтелектуального розвитку (розумово відсталі, із затримкою психічного розвитку);
- порушенням опорно-рухового апарату;
- комплексними порушеннями психофізіологічного розвитку (сліпоглухонімі, ДЦП з розумовою відсталістю та ін.);
- хронічними соматичними захворюваннями;
- психоневрологічними захворюваннями.

Дещо подібну, але більш повну, деталізовану класифікацію груп дітей з порушеннями розвитку, яка нам імпонує, зустрічаємо в Енциклопедії для фахівців соціальної сфери [3], а саме:

1. Діти з порушеннями опорно-рухового апарату (недорозвиток, порушення або втрата рухових функцій): захворювання нервової системи (ДЦП, поліомієліт), вроджені патології опорно-рухового апарату (вроджений вивих стегна, кривошия, клишоногість, вроджене каліцтво), набуті захворювання та ураження опорно-рухового апарату (травми спинного мозку і кінцівок, захворювання скелета – туберкульоз, пухлини кісток).

2. Діти з порушеннями інтелектуального розвитку: розумово відсталі діти (розумова відсталість – вроджений чи набутий у перші три роки життя недорозвиток психічних функцій), олігофренія (форма психічного недорозвитку, що виникає внаслідок патологічної спадковості, органічного ураження ЦНС), деменція (стійке ослаблення пізнавальної діяльності, що призводить до зниження критичності, погіршення пам'яті), синдром Дауна, затримка психічного розвитку (ЗПР – порушення нормального темпу психічного розвитку, за якого певні психічні функції відстають у своєму розвитку від психологічних норм для цього віку).

3. Діти з емоційно-вольовими порушеннями: ранній дитячий аутизм (порушення комунікативної поведінки, прагнення уникати контакту з іншими людьми), емоційні та фобічні розлади (фобії: канцерофобія, клаустрофобія).

4. Діти з порушеннями мовлення (відхилення від норми у процесі функціонування механізмів мовної діяльності): фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення (ФФНМ – порушення процесів формування вимовної системи рідної мови у дітей з різними мовними розладами

внаслідок дефектів сприйняття і вимови фонем), загальний недорозвиток мовлення (ЗНМ – несформованість усіх компонентів мовної системи).

Виділяють 2 групи порушень:

- *порушення усного мовлення* (дисфонія – розлад фонації; брадилалія – уповільнений темп мовлення; тахилалія – прискорений темп мовлення, заїкання; дислалія – порушення звуковимови; ринолалія – порушення тембру голосу і звуковимови; дизартрія – порушення вимовляння багатьох звуків; алалія – відсутність/недорозвиток мовлення; афазія – повна/часткова втрата мовлення);

- *порушення писемного мовлення* (дислексія – порушення процесу читання; дисграфія – порушення процесу письма).

5. Діти з порушеннями слуху: діти зі зниженим слухом, пізноооглухлі, глухі (туговухість).

6. Діти з порушеннями зору: незрячі (повністю відсутні зорові відчуття або мають залишковий зір), абсолютно (тотальнонезрячі – повністю відсутні зорові відчуття), слабозорі (значне зниження зору).

7. Діти з комплексними порушеннями психофізичного розвитку – складні комплексні порушення, зумовлені поєднанням двох або кількох виражених психофізичних порушень (незрячі розумово відсталі, розумово відсталі слабо зорі, глухонімі, сліпоглухонімі діти).

8. Діти з хронічними соматичними захворюваннями – діти, які перенесли тяжкі та тривалі захворювання або мають неспецифічні захворювання органів дихання, травлення тощо [3, с. 136].

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, узагальнюючи матеріал, можемо зробити висновок, серед порушень психофізичного розвитку науковці [1; 3; 6; 9; 12; 13; 14] виділяють наступні: порушення опорно-рухового апарату, порушення інтелектуального розвитку, емоційно-вольові порушення, розлади мовлення, порушення слуху, порушення зору, комплексні порушення психофізичного розвитку, хронічні соматичні захворюваннями.

Як показує дослідження, виокремлення тих чи інших порушень у певну класифікацію залежить, насамперед, від сфери та специфіки діяльності фахівця, який вивчає це питання. Так, науковцю-дефектологу важливим у роботі є акцент на психічних процесах та дроблення на групи саме порушень психічного плану. В той час, коли досліднику соціальної педагогіки достатньо розуміти основні види порушень в загальному плані, щоб надалі чітко спланувати соціально-педагогічну діяльність з дитиною.

Подальших наукових розвідок, на наш погляд, потребує дослідження уявлень про причини виникнення тих чи інших порушень психофізичного розвитку, оскільки серед науковців наявні розбіжності поглядів щодо цього, і відсутній такий компонент як врахування вікового періоду людини. Тобто, в наукових джерелах зустрічаємо безліч класифікацій видів порушень та їх причин виникнення без зазначення, якої саме вікової категорії це стосується. Вважаємо, вікова періодизація має бути врахована при формуванні вищезазначених класифікацій.

Список використаної літератури

1. **Богданова І. М.** Соціальна педагогіка : навч. посіб. / І. М. Богданова. – К. : Знання, 2008. – 343 с.
2. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови – К. ; Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
3. **Енциклопедія** для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звереві. – К. , Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.
4. **Конопляста С. Ю.** Логопсихологія : навч. посіб / С. Ю. Конопляста, Т. В. Сак. ; за ред. д-ра пед. наук, проф. М. К. Шеремет. – К. : Знання, 2010. – 294 с.
5. **Липа В. А.** Основы коррекционной педагогики: Учебное пособие / В. А. Липа. – Донецк : Лебідь, 2002. – 327 с.
6. **Миронова С. П.** Основы корекційної педагогіки: навчально-методичний посібник / С. П. Миронова, О. В. Гаврилов, М. П. Матвеева. – К. : Логос, 2010. – 264 с.
7. **Основы** специальной психологии / Под ред. Л.В. Кузнецовой – Москва: Издательский центр «Академия», 2002. – 480 с.
8. **Савчук Л. О.** «Особлива» дитина в навчанні / За мат. наук.-мет. пос. «Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання». / Колупаєва А. А., Савчук Л. О. – Рівне : РОППО, 2010. – 44 с.
9. **Сварник М.** Інклюзивна освіта в Україні: попередній аналіз ситуації / Інклюзивна освіта. Збірник матеріалів проекту / М. Сварник. – К., 2013. – 14 с.
10. **Словник** української мови: в 11 томах – К. : Наукова думка, 1976. – (Том 7).
11. **Сорокин В. М.** Специальная психология : учебно-метод. пособ. / В. М. Сорокин. – СПб. : Речь, 2003. – 216 с.
12. **Соціальна педагогіка** : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. А. Й. Капської. – 4-те вид. перероб. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.
13. **Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб.** [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Безпалько. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
14. **Социальная педагогика: Курс лекций / Под общей ред. М.А. Галагузовой.** – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 416 с.

Чечко Т. М. Сучасні підходи до класифікації видів порушень психофізичного розвитку у дітей

У статті здійснено теоретичний аналіз сучасних підходів до класифікації видів порушень психофізичного розвитку дітей. Досліджено сутність понять «розвиток», «порушення», «порушення у розвитку», «порушення психофізичного розвитку», «дитина з особливостями психофізичного розвитку». Представлено існуючі класифікації видів порушень розвитку дитини. Розкрито особливості поділу порушень на групи. Розглянуто взаємозв'язок видів порушень з видами відхилень від норми. Представлено найбільш повну та деталізовану класифікацію груп дітей з порушеннями розвитку.

Ключові слова: розвиток, порушення психофізичного розвитку, дитина з особливостями психофізичного розвитку.

Чечко Т. М. Современные подходы к классификации видов нарушений психофизического развития у детей

В статье осуществлен теоретический анализ современных подходов к классификации видов нарушений психофизического развития детей. Исследована сущность понятий «развитие», «нарушение», «нарушение в развитии», «нарушение психофизического развития», «ребенок с особенностями психофизического развития». Представлены существующие классификации видов нарушений развития ребенка. Раскрыты особенности разделения нарушений на группы. Рассмотрена взаимосвязь видов нарушений с видами отклонений от нормы. Представлена наиболее полная и детальная классификация групп детей с нарушениями развития.

Ключевые слова: развитие, нарушения психофизического развития, ребенок с особенностями психофизического развития.

Chechko T. Current Approaches to Classification of Mental and Physical Development Disorders in Children

The paper carried out theoretical analysis of modern approaches to the classification of types of violations of psychophysical development of children. Analyzed the works of scholars who highlight infringements mental and physical development of children and explain their causes. Investigated the essence of the concepts of «development», «breach», «disturbing development», «violation of the mental and physical development», «a child with special needs». Considered the essence of normal and impaired development. Presented by the existing classification of violations of child development. described classification of children with mental and physical development, depending on the application or purpose of separation. Revealed the features of dividing violations into groups. Revealed the interrelation of the types of violations with views of deviations from the norm. Presented the most complete and detailed classification of groups of children with disabilities. Revealed the interrelation of the classification of violations to the types of schools. Prepared conclusions and recommendations for further research in this area.

Key words: development, mental and physical development disorders, a child with special needs.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2016 р.

Прийнято до друку 25.03.2016 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.